KULTÚRA A ČLOVEK V SPOLOČNOSTI

TEODOR OLLÍK, Výskumný ústav kultúry, Bratislava

OLLÍK, T.: Culture and Man in Society. Filozofia 34, 1979, No 4, p. 430—442.
The development of man as a summary of social relations is the contents proper of the development of culture. Also the negative experience of mankind in the progress of culture contains the development of culture. The devolopment of culture as a whole is identical with the development of man's cultivation, with man's humanization. The process of man's cultivation is realized in the creative acquiring of his natural and social environment by human activity. The products of this activity, the values are parts of culture only as far as they are in interaction with man. The differentiation of culture in society is realized under the influence of division of labour and under that of social system. The differentiation of culture caused by division of labour need not lead inevitably to disintegration. Thus culture reacts very sensitively on changes of the social system. In socialist society, within the cultural revolution, culture becomes a more and more significant factor of social changes, because it is all members of the society that become the subject of its development.

Problém kultúry v súčasnej spoločnosti je v podstate totožný *s problémom človeka v spoločnosti.* Zmeny v kultúre pod vplyvom spoločenských premien a rola kultúry v spoločenských premenách sú otázky, ktoré závisia od stavu a rozvoja ich subjektu a nositeľa tejto roly — človeka. Obsahom kultúrneho procesu, nech je už v novodobom myslení interpretovaný akokoľvek, je kultivácia človeka, čo znamená humanizáciu človeka. V každom novodobom chápaní kultúry je, či už explicitne alebo implicitne, priamo alebo nepriamo obsiahnutá táto myšlienka. Teda posun alebo prenesenie významu termínu kultúra od počiatočného významu, a to posun od významu kultúry ako kultivácie vecného okolia človeka k významu termínu kultúry ako kultivácie samého človeka je trvalým výdobytkom spoločenského myslenia. Súčasná rôznosť náhľadov na pojem kultúry je výrazom rôzneho chápania obsahu tohto významu, jeho rozličnej interpretácie a jeho ďalšieho racionálneho rozvíjania. Ale dokonca aj u tých chápaní kultúry, v ktorých sa na tento význam priam zabudlo, sa on vždy znovu a znovu vracia.

Tento významový posun termínu kultúra, ktorý sa historicky odohral naplno v období renesancie a osvietenstva, nie je vôbec len číro lingvistickou vecou, nie je voľným metaforickým prenesením či rozšírením pôvodného významu slova. In nuce obsahuje myšlienku, ktorá sa začala kryštalizovať už v staroveku, že stručne vyjadrené, kultivovať pôdu alebo akúkoľvek časť prírodného prostredia človeka predpokladá určitý stupeň kultivácie samého človeka, že na to, aby človek mohol kultivovať svoje prírodné prostredie, musí sa kultivovať sám ako človek. Osvietenskí myslitelia ďalej ukázali, že aj kultivácia *spoločenského* pro-

stredia človeka, jeho spoločenských vzťahov je závislá od kultivácie samého človeka, názor, ktorý v rôznych obmenách pretrváva dodnes, alebo je základom mnohých ďalších, a to i súčasných, idealistických koncepcií spoločnosti a kultúry. Z nášho hľadiska je však na tomto mieste dôležité, že sa tým v dejinách ľudského poznania v podstate nastolil problém kultúry tak, ako existuje všeobecne v ľudskom myslení aj dnes, že sa sformulovali tri hlavné oblasti javov, z analýzy ktorých (a najmä ich vzťahov) treba vychádzať pri poznávaní kultúry a jej vývinu, a to: 1. príroda (prírodné prostredie človeka); 2. človek sám (jeho rozvoj, zdokonaľovanie, výchova atď.); 3. spoločnosť (spoločenské prostredie človeka, vzájomné vzťahy ľudí v spoločnosti, spoločenský systém).

Marxov a Engelsov objav základných zákonitostí spoločenského vývinu poskytol východisko vedeckého skúmania kultúry tým, že dáva poznanie podstatných súvislostí medzi uvedenými tromi oblasťami, čím zároveň ukazuje, že základom tohto skúmania je materialistické chápanie dejín a implikuje dialektickú totožnosť kultúry a spoločnosti: *vývin kultúry nie je ničím iným než špecifickým aspektom, stránkou spoločensko-historického vývinu.* K. Marx a F. Engels skúmajú všetky oblasti života človeka z hľadiska ich *spoločenskej podstaty.* Z tohto zorného uhla „nie sú nijaké dejiny politiky, práva, vedy atď., umenia, náboženstva atď.", ako poznamenávajú v Nemeckej ideológii (1, s. 273), pretože „náboženstvo, rodina, štát, právo, morálka, veda, umenie atď. sú iba *zvláštnymi* spôsobmi produkcie a podliehajú jej všeobecnému zákonu." (1, s. 79)

Ak proti empirickému faktu kultivácie prírodného a spoločenského prostredia človeka postavíme fakt kultivácie samého človeka a vzťah jedného druhu kultivácie k druhému, ak teda ako protipól kultivácie človeka kladieme kultiváciu jeho prostredia, vystupuje nevyhnutne toto prostredie človeka v jednote jeho prírodného (prirodzeného) a spoločenského prostredia. Tak ako je v určitom všeobecnom i konkrétne empirickom vzájomnom vzťahu kultivácia človeka a kultivácia jeho prostredia (prirodzeného a spoločenského), je v podobnom vzájomnom vzťahu aj kultivácia prírodného prostredia a kultivácia spoločenského prostredia.

Ak je človek sociálne determinovaný, je táto determinácia v určitom konkrétnom vzťahu k procesu kultivácie spoločenského, ale i prírodného prostredia človeka.

Riešenie problému kultúry v spoločnosti závisí od riešenia týchto vzťahov. Ak sme používali termín kultivácia ako synonymický s termínom vývinu kultúry, musíme zdôrazniť, že sme ho teda chápali nie v axiologickom význame, ale vo význame procesuálnom a evolučnom. Z takéhoto postavenia problému vyplýva, že *vlastným obsahom vývojových zmien v kultúre sú vývinové zmeny samého človeka ako spoločen-*

skej bytosti. Preto vývin kultúry nazývame kultiváciou človeka.[1] Z aspektu vývinu je každý jav kultúry súčasťou jej vývinu, a to aj ten, ktorý je z hľadiska tohto vzostupného vývinu kultúry akultúrny. (Analogicky ako je vo vývine ľudského poznania každý fenomén poznania jeho súčasťou, aj keď ide o mylné, nepravdivé, skutočnosti neadekvátne poznanie.) Rozvoj svojich bytostných síl, ktorý je kritériom pokroku v kultúre, dosahujú ľudia v historickom procese aj negatívnymi historickými skúsenosťami. Tieto sú tiež nevyhnutnou súčasťou reálneho obsahu kultúrnych procesov.

Vychádzame teda z chápania kultúry ako historicky určitého stupňa rozvoja „bytostných síl človeka" (Marx) a z pojmu kultivácie, pod ktorým chápeme vzostupný vývinový proces rozvoja týchto bytostných ľudských síl ako synonymum humanizácie človeka.

Z tohto stanoviska je teda kultúra integrálny a komplexný organický proces rozvoja konkrétne historicko-spoločensky určeného človeka v jednote jeho fyzického a duchovného života. Toto chápanie je odlišné tak od „predmetného" chápania kultúry, ktoré redukuje kultúru na jej predmetné produkty, ako aj od všetkých koncepcií, ktoré síce chápu kultúru v jej ľudských dimenziách, ale samy tieto dimenzie buď atomizujú a nechápu ich integrálne a komplexne, buď ich chápu redukcionisticky. Pravda, tieto konštatovania môžu vyznievať číro proklamatívne dovtedy, kým sa neobjasní ona integrita a totalita človeka a teda kultúry. Objasniť túto otázku znamená predovšetkým analyzovať vzťah medzi kultiváciou prostredia človeka a jej výsledkami a kultiváciou samého človeka. Nakoľko vychádzame z premisy, že človek je sociálne determinovaná bytosť, treba analyzovať aj vzťah medzi kultiváciou prírodného a kultiváciou spoločenského prostredia človeka.

Výsledky kultivácie ľudského prostredia samy netvoria kultúru, na druhej strane však nestoja ani mimo kultúry. Vstupujú do kultúry ako jej súčasti, ako kultúrne hodnoty len v reálnej interakcii s človekom, ktorý ich tvorí a osvojuje si ich, teda ako aktuálne pôsobiace prostriedky kultivácie človeka. Len v tejto reálnej interakcii s človekom nadobúdajú svoj reálny kultúrny zmysel, sú kultúrnymi hodnotami. Kultúra existujúca len vo svojich výsledkoch je mŕtvou, teda aktuálne nejestvujúcou kultúrou. Môže ju znovu oživiť len človek, môže ožiť len vtedy, keď ju oživí človek. Mimochodom, toto ožívanie a oživovanie kultúrnych výtvorov v iných epochách, než v ktorých vznikli, je veľmi presvedčivou ukážkou (ale i jedným z veľmi závažných dôkazov) toho, že kultúrne výtvory sú vo vzťahu k človeku sekundárne a že kultúra je charakteristikou človeka. E. S. Markarjan správne upozornil, že „prvky kultúry, objektivované v rôznych produktoch, sa musia prirodzeným spôsobom vyjadriť v jej všeobecnom určení." (3, s. 183)

---

[1] Základom určenia kultúry je „tvorivá činnosť človeka a teda sám človek — jej subjekt". (2, s. 34)

Naše tvrdenie môže vyvolať predstavu o jednostrannej závislosti ľudského prostredia (a špecificky ľudským prostredím ho robia práve produkty človeka, spomedzi ktorých je na prvom mieste spoločnosť) od samého človeka a na prvý pohľad odporuje téze o determinovanosti človeka jeho prírodným a najmä sociálnym prostredím. V riešení tohto protirečenia je však kľúč k pochopeniu kultúry ako ľudského sociálneho fenoménu, jej podstaty, ktorá má sociálnu povahu. Reálne sa toto protirečenie rieši a odstraňuje v procese kultivácie samého človeka. Nejde pritom o dva navzájom nezávislé paralelné procesy, ale o procesy v jednote, o procesy, ktoré sa prelínajú a ktoré možno jeden od druhého oddeliť len v abstrakcii. Práve jednota týchto dvoch procesov je jednou z noetických príčin ich vzájomného nahradzovania a toho, že jedny koncepcie kultúry akcentujú „ľudský moment" kultúry, pričom abstrahujú od jej „vecného momentu" a iné zas naopak. Do interakcie človeka a jeho prostredia nevstupujú len vecné produkty kultivácie (teda minulej, relatívne ukončenej, „hotovej" kultivácie), nevstupuje teda len *kultúrne* prostredie človeka, ale v zásade celé prírodné prostredie, ktoré sa historicky stáva predmetom kultivácie. Proces kultivácie prostredia predpokladá aktívny zásah človeka do neho, a to taký zásah, ktorým človek pretvára toto prostredie podľa svojich potrieb. Pretože v konečnom dôsledku smeruje každá potreba k rozvoju človeka samého, teda k jeho vlastnej kultivácii, je vo svojom najhlbšom základe kultúrnou potrebou. Zásah človeka do jeho prostredia má v konečnom dôsledku atribúty aktivity a tvorivosti, ale aktivity a tvorivosti vymedzenej a v tomto zmysle determinovanej objektívnymi vlastnosťami a reálnymi danosťami objektu tohto zásahu. V procese tohto zasahovania človeka do prostredia sa uskutočňuje kultivácia prostredia, ale nielen to — dochádza k interakcii človeka s prostredím, v ktorej možno vyčleniť tieto momenty: 1. zámer človeka a jeho realizáciu — pretváranie, kultiváciu prostredia (jeho časti); 2. praktické menenie prostredia človekom; 3. vplyv prirodzených, pretvorených a pretváraných prvkov prostredia na človeka („spätná väzba"), kultivácia samého človeka. Interakcia človeka s prostredím je v ľudských determináciách a dimenziách *možná len ľudskou činnosťou,* ktorá na rozdiel od ne-ľudských aktivít má vlastnosti *intencionálnosti a tvorivosti.*

Teda *ľudská činnosť je sprostredkovateľom determinácie človeka objektívnymi reálnymi danosťami jeho prostredia* a na druhej strane sprostredkovateľom pretvárania prostredia človekom v súlade s jeho potrebami. Z tohto *hľadiska ľudská činnosť je nielen prostriedkom osvojovania prostredia človeka, ale aj prostriedkom osvojovania človekom samého seba.* Ľudská činnosť je teda rozhodujúcim kultúrnotvorným činiteľom, pravda, ide o činnosť, výsledkom ktorej je taký produkt, ktorý sa potom sám stáva prostriedkom kultivácie človeka či už priamo lebo nepriamo, teda produkt, ktorý je kultúrnou hodnotou. *Ak určitá ľudská*

činnosť nesmeruje k produktu, ktorý je kultúrnou hodnotou, nemôže byť ani prostriedkom kultivácie človeka, hoci je tiež nevyhnutne momentom (negatívnym) celkového procesu kultivácie, momentom rozvoja kultúry. V pozitívnom zmysle, teda bezprostredne *prostriedkom kultivácie človeka je tá činnosť, v ktorej nie je rozpor medzi ňou samou ako základnou všeobecnou ľudskou potenciou a jej produktom, ktorý je skutočne ľudským produktom len potiaľ, pokiaľ kultivuje človeka ako sociálno-historickú bytosť.*

Produkty kultivácie prostredia (vzniknuté i vznikajúce) môžu kultivovať človeka priamo alebo nepriamo. V idealistických koncepciách kultúry sa tradične pokladá za kultúrnotvornú prevažne tá činnosť, ktorej produkty sú určené priamo a výhradne na kultiváciu človeka, na rozvoj jeho bytostných síl, ľudských potencií atď., a nie tá, ktorej produkty majú rozmnožovať a zveľaďovať samu existenciu človeka ako človeka (teda v jeho prírodno-spoločenskej determinovanosti). Avšak jestvovanie človeka práve v jeho ľudskej špecifickosti má svoj predpoklad a základ práve v rozvoji jeho životných podmienok. Teda predovšetkým prebudovávanie, zveľaďovanie, rozmnožovanie existenčných podmienok života človeka človekom samým je základným kultúrnotvorným, kultivačným činiteľom, je hlavným motorom rozvoja ľudskej kultúry. Človek v priebehu svojho spoločenského vývinu sa tým viac „poľudšťuje", čím viac sa rozširuje okruh jeho existenčných podmienok. Dnes sa napríklad vo vedecko-technickej revolúcii stáva takouto existenčnou podmienkou, jednou zo spoločenských podmienok veda. Výsledky činnosti vedeckých pracovníkov — vedecké poznatky sú na jednej strane prostriedkom priamej kultivácie človeka tým, že si ich človek v procese (seba)vzdelávania a poznávania osvojuje, ale na druhej strane stále viac sú aj prostriedkami nepriamej kultivácie človeka tým, že sa stávajú nevyhnutným predpokladom rozvoja materiálnej výroby a fungovania výroby ako prvoradej existenčnej podmienky ľudského spoločenského života. Táto zákonitosť sa však môže plne uplatňovať len ako súčasť socialistickej kultúrnej revolúcie. Ak V. I. Lenin už roku 1923 napísal, že „nám teraz stačí táto kultúrna revolúcia na to, aby sme boli úplne socialistickou krajinou" (4, s. 610), platia tieto jeho slová v epoche vedecko-technickej revolúcie o to viac.

Spoločenské prostredie tak tvorí nielen rámec, ale je i podmienkou a určujúcim činiteľom každej ľudskej činnosti. *Spoločnosť vystupuje teda nielen ako predmet a produkt kultivácie prostredia človeka samotným človekom, ale aj ako určujúci a podmieňujúci komponent subjektu tejto kultivácie — človeka.* Kultivačný cyklus sa začína kultiváciou prostredia (vrátane spoločenského) a dovršuje sa v človeku ako spoločenskej bytosti; u človeka sa potom začína tento cyklus znova, pravda, už na vyššej vývinovej úrovni. Proces tvorby a rozvoja kultúry je výlučne spoločenským procesom. Z toho vyplýva, že medzi spoločenským vývi-

nom a procesom kultivácie — rozvojom kultúry je veľmi úzky priamy vzťah: je v ňom evidentná predovšetkým závislosť kultúry od spoločnosti, závislosť procesu kultivácie od spoločenského procesu; je evidentné teda predovšetkým to, že spoločnosť je natoľko kultúrnym fenoménom, nakoľko je kultúra fenoménom spoločenským. Teda, čím poskytuje spoločenský systém lepšie možnosti a predpoklady svojho vlastného zdokonaľovania práve ako *spoločenského* systému, to je systému ľudských spoločenských vzťahov ako hlavnej špecificky ľudskej podmienky existencie človeka, tým poskytuje aj lepšie podmienky kultivácie celého životného — prírodného i spoločenského — prostredia človeka a koniec koncov lepšie podmienky pre kultiváciu samého človeka, pre rozvoj kultúry; tým tento proces zároveň aj plnšie realizuje. Plnšia realizácia kultivácie človeka, hlbší, plnší, rýchlejší a všestrannejší rozvoj kultúry má zase pozitívny vplyv na rozvoj spoločenského systému, ktorý takéto možnosti vytvára.

Spoločenský aspekt je primárnym aspektom kultúry, pretože je primárnym aspektom človeka. Kultúra ako spoločenský fenomén je mnohodimenzionálna. Keď konštatujeme, že kultúra vychováva, formuje človeka, hovoríme tým zároveň, že človek sa utvára sám ako človek spôsobmi a prostriedkami jemu vlastnými — špecifickými druhmi a spôsobmi svojej činnosti, intencionálne alebo mimovoľne, činnosti, ktorá je tak či onak, priamo alebo nepriamo spoločensky organizovaná a koniec koncov spoločnosťou produkovaná. „Kultúra, to je produkcia *samého človeka* v celom bohatstve a mnohostrannosti jeho spoločenských zväzkov a vzťahov, v úplnej totalite jeho spoločenského bytia. Takéto chápanie kultúry sa kryje s tým, čo Marx označil za kultiváciu všetkých vlastností spoločenského človeka a jeho produkciu ako človeka s čo najbohatšími vlastnosťami a zväzkami, a preto i potrebami — produkciu človeka ako čo najcelostnejšieho a najuniverzálnejšieho produktu spoločnosti.“ [5, s. 67]

Kultivácia človeka sa v spoločenskom prostredí uskutočňuje vzájomným pôsobením rôznych sociálnych síl, výslednicou ktorých sú reálne procesy kultivácie jednotlivcov, spoločenských skupín a spoločenského celku. Zo vzťahu medzi kultúrou a spoločnosťou vyplýva, že *kultúra je špecifickým indikátorom vývinového stupňa spoločnosti a spoločenských premien rovnako, ako zase vývinový stupeň spoločenských vzťahov, spoločenského systému a smerovanie sociálnych premien je jedným z hlavných indikátorov kultúrnej vyspelosti alebo premien v kultúre* — realizovaných alebo predpokladaných, reálne možných a očakávaných. Obidva tieto druhy premien — spoločenské a kultúrne premeny — sú empiricky zistiteľné a indikujú ich ukazovatele sociologickej povahy, i keď nielen výhradne oni.

***

Podobne ako spoločnosť je aj kultúra značne štruktúrovaný jav. Jej štruktúrovanosť je daná štruktúrovanosťou ľudskej činnosti a hodnôt, ktoré v jej procese vznikajú. Reálne existujúca kultúra v sociálnej štruktúre spoločnosti je však štruktúrovaná aj sociálne. Procesuálne hľadisko vyžaduje všímať si vývin kultúry z týchto dvoch aspektov. Sú obzvlášť dôležité najmä pri analýze vzťahu medzi kultúrou a spoločnosťou. Rozvoj modernej výroby, výrobných síl vedie ku stále väčšej diferenciácii a špecializácii ľudských činností a z toho vyplýva, že kultúra sa štruktúrne rozvíja k čoraz väčšej rozmanitosti, mnohostrannosti, bohatosti podôb, foriem a vzťahov. Mohlo by sa zdať, že tento proces nevyhnutne privádza k rozkladu integrovanosti kultúry (čomu by nasvedčovali mnohé fakty z priemyslovo vyspelých kapitalistických krajín), že namiesto jediných a relatívne jednotných kultúrnych celkov nastupuje množstvo samostatných, ostro vyprofilovaných subkultúr, nielen rozdielnych a rozličných, ale aj súperiacich, navzájom sa potierajúcich, vytláčajúcich jedna druhú, konkurujúcich si. Integrovanosť kultúry je jednou z jej existenčných podmienok a jedným z jej základných znakov, ktorý vyplýva z jej sociálnej determinovanosti. Má preto nevyhnutne sociálnu povahu, pretože to, čo z kultúry robí jednotný integrovaný fenomén, sú jej sociálne parametre. Kultúra existuje a rozvíja sa (a to aj u jednotlivcov) len v procese spoločenských kontaktov ľudí, len v sociálnom prostredí sa profiluje jej obsah i podoba do určitej spoločensko-historicky a kultúrno-historicky jednotnej systémovej štruktúry. Integrovanosť kultúry koniec koncov priamo súvisí s integrovanosťou človeka. Platí teda oj opačné tvrdenie, že ak sa kultúra dezintegruje, nevyhnutne zaniká ako špecifický historický typ a nositeľom kultúrneho pokroku sa stáva iný historický typ kultúry. Integrovanosť kultúry ako nevyhnutná podmienka jej existencie a jeden z jej podstatných znakov sa tak akoby dostáva do rozporu s objektívnym a rovnako nevyhnutným procesom diferenciácie vnútri samej kultúry, ktorý ju akoby rozkladá a hrozí jej totálnym rozkladom.

Ak si však všimneme bližšie tieto procesy diferenciácie vnútri kultúry, zistíme, že ide o substancionálne rôzne procesy. *Hlavná ich odlišnosť spočíva v rôznych príčinách a v rôznom charaktere tejto diferenciácie.* Jedny z nich,ako sme uviedli, súvisia v podstate s diferenciáciou ľudskej činnosti a z toho vyplývajúcou diferenciáciou ľudských životných prejavov. Iné však súvisia so sociálnou diferenciáciou, so vzájomným odcudzovaním sociálnych skupín, sociálnych tried a so vzájomným odcudzovaním jednotlivcov medzi sebou. V tomto druhom prípade je diferenciácia kultúry prejavom sociálno-triednej diferenciácie. Triedna diferenciácia skutočne spôsobuje dezintegračné tendencie a procesy v kultúre, vedie k rozštiepeniu kultúry, k jej drobeniu, rozkladu až zániku daného typu kultúry. Naopak, homogenizácia sociálnej štruktúry spoločnosti, ku ktorej zákonite dochádza v socialistickom spoločenskom

zriadení, nevyhnutne posilňuje integrovanosť kultúry a spôsobuje aj homogenizáciu kultúry. V kultúre nielenže sa upevňujú integračné tendencie, ktoré ju čoraz výraznejšie typizujú v jej konkrétno-historickom určení, ale zároveň sa odstraňujú kultúrne bariéry medzi sociálnymi skupinami, ktorých kultúrna úroveň sa postupne vyrovnáva, sociálne skupiny prekonávajú vzájomné kultúrne a spoločenské odcudzenie a čoraz vyrovnanejšie prispievajú k obohacovaniu ideovo jednotnej kultúry. Homogenizačné procesy v kultúre v socialistickej spoločnosti tak rozmnožujú tvorivý potenciál kultúry. To sa prejavuje okrem iného v tom, že sa posilňuje špecifický prínos sociálnych skupín do kultúry, čo je viditeľné najmä u takých, z hľadiska kultúrneho vývinu dôležitých spoločenstiev, ako sú národy.

Diferenciačné procesy v kultúre, ku ktorým vedie diferenciácia ľudskej činnosti, vyvolaná prehlbujúcou sa spoločenskou deľbou práce, stúpajúcou civilizačnou úrovňou, ako aj čoraz zložitejšou spoločenskou organizovanosťou, majú odlišnú sociálnu povahu, odlišné spoločenské dôsledky, ako aj odlišný vplyv na ďalší vývoj toho typu kultúry, v ktorom sa uskutočňujú, a to podľa toho, v akom sociálno-ekonomickom systéme k nim dochádza. Z nich samých nijako nevyplýva, že bez ohľadu na dané sociálne prostredie vedú nevyhnutne vždy k dezintegračným tendenciám v kultúre.

Vychádzajúc z imanentnej povahy týchto procesov, javia sa ony ako prirodzený a logický obsah kultúrneho vývinu, vyvierajúci zo samej podstaty kultúry: ak je totiž vývin kultúry predovšetkým kultiváciou človeka, vyplýva z toho, že človek sa v globálnom historickom procese kultúrneho vývinu stáva mnohostrannejším, vnútorne bohatším a diferencovanejším, zložitejším a osobnostnejším. Táto diferenciácia, čoraz väčšia košatosť kultúry a bohatosť človeka v celej jeho štruktúrovanosti a funkciách sama osebe je integrujúcim faktorom kultúry a človeka, i keď k nej prispieva ako proces, ktorý sa navonok javí voči procesu integrácie číro antinomicky.

Vnútorná povaha integračno-diferenciačných procesov v kultúre, podmienená diferenciáciou ľudských činností, existuje však vždy v určitých sociálnych okolnostiach, len v nich sa realizuje, a preto aj jej realizácia alebo nerealizácia závisí od nich, prirodzene so všetkými spätnými následkami — pozitívnymi alebo negatívnymi — ktoré to má na daný sociálny systém. Keďže však ide v prvom slede o sociálne možnosti uplatnenia sa vnútornej povahy kultúrno-vývinových procesov, sociálny systém tu má primárnu úlohu.

Kým teda diferenciácia kultúry, podmienená sociálne, sociálnou štruktúrou určitého spoločenského systému nemusí byť inherentnou, prirodzene historicky danou vlastnosťou kultúrno-historického procesu, diferenciácia podmienená diferenciáciou ľudských činností takouto vlastnosťou je. Pritom obidva druhy diferenciačných procesov v kultúre, ako

z uvedeného vidieť, priamo súvisia: ak sa v triedno-antagonistickej spoločnosti prehlbuje diferenciácia sociálnej štruktúry až do vzájomného odcudzenia a otvoreného vzájomného nepriateľstva spoločenských tried, nemôže sa v takomto sociálnom prostredí uplatňovať prirodzená integračno-diferenciačná tendencia kultúrneho vývinu, čo platí rovnako aj opačne.

Diferenciácia činností vedie teda k rozvoju diferenciačno-integračných tendencií a k ich uplatneniu sa v kultúre len za predpokladu, že sociálny systém je dostatočne adaptabilný na zmeny v oblasti ľudských činností, že je svojím uspôsobením schopný včas adekvátne reagovať na tieto zmeny. To je pravda možné potiaľ, pokiaľ sú preň prijateľné uvedené vývinové tendencie v kultúre na podklade diferenciácie ľudských činností. Možno povedať, že z imanentnej povahy sociálneho systému ako organizácie ľudského spoločenstva, ak odhliadneme od jeho konkrétno-historickej určenosti a determinovanosti, vyplýva (na čo koniec koncov ukazuje jeho genéza), že je prostriedkom, podmienkou i nástrojom existencie a rozvoja ľudských jedincov, teda prostriedkom, podmienkou a nástrojom kultivácie človeka. No táto vnútorná určenosť sociálnej organizácie ľudí ako systému sa v dejinách uplatňuje nerovnomerne a protirečivo. Reálny historický vývin však smeruje k stavu všeobecného uvedomenia si týchto kultúrno-ľudských parametrov sociálneho systému a *k takému typu sociálneho systému, ktorý si vytyčuje ako jediný cieľ a zmysel svojej existencie všeobecný rozvoj kultúry, všestranný harmonický rozvoj každého a všetkých — k socializmu a komunizmu.*

Naznačená viazanosť kultúry so sociálnym systémom dokladá, že kultúra veľmi citlivo reaguje na premeny spoločnosti. Sama ich intenzívne prežíva a na sebe zaznamenáva. Nemôže byť voči nim ľahostajná, lebo sa dotýkajú priamo jej vnútornej podstaty. *Empiricky možno obzvlášť sledovať tieto väzby a interakciu kultúry a spoločnosti v epochách rozsiahlych a hlbokých spoločenských prevratov.* Skúmanie týchto vzťahov v obdobiach takejto dynamickosti vo vývine spoločenských systémov a kultúr, v obdobiach ich revolučných premien a revolucionizácie vzťahov medzi nimi vytvára veľmi vhodnú objektívnu situáciu pre teoretickú analýzu a konkrétne, zo závažných reálnych faktov vychádzajúce poznanie o postavení, role a funkciách kultúry v spoločenskom systéme i o determinujúcich vzťahoch spoločenského systému ku kultúre. Takáto situácia vzniká v najvýraznejšej podobe za socialistickej kultúrnej revolúcie.

Socialistická spoločnosť si vytyčuje ako svoj hlavný cieľ trvalý harmonický rozvoj osobnosti človeka. V súlade s tým systematicky optimalizuje podmienky kultúrneho rozvoja tak materiálne (budovanie kultúrnych zariadení), ako aj organizačno-výchovné.

Socialistická premena spoločenského systému viedla a vedie i na-

ďalej (tento proces nie je ukončený) k tomu, že *kultúra sa stáva čoraz významnejším, dôležitejším a závažnejším faktorom spoločenských premien.* Príčinou a zároveň ukazovateľom toho je neobvykle rýchly vzostup kultúrnej úrovne všetkých spoločenských skupín, ale najmä tých, ktoré v minulosti mali v dôsledku zlého sociálneho postavenia značne obmedzený prístup ku kultúrnym hodnotám. Sú to hlavne robotníci a roľníci.

Rozširovanie potrieb ľudí všeobecne napreduje stále viac práve rozširovaním tých potrieb, ktoré majú výrazne kultúrnu povahu a nie sú len číro existenčnými potrebami. Z minulosti poznáme u nás niekoľko pokusov o sociologický výskum kultúry; všetky tieto pokusy skončili prakticky zistením nedostatočných alebo vonkoncom neuspokojivých sociálno-ekonomických možností pre rozvoj kultúry a vyústili v podstate do skúmania sociálnych pomerov a sociálneho statusu širokých vrstiev „spotrebiteľov" kultúry a ich základných životných existenčných pomerov.

Proces demokratizácie kultúry v socialistických krajinách znamená, že *subjektom kultúry, nositeľom kultúrneho pokroku sa stávajú čoraz* širšie sociálne vrstvy. Nejde pritom len o rozšírenie „konzumentov" kultúry; to vidieť z toho, že tento proces, ktorý možno označiť aj ako „socializácia kultúry", nesprevádza rozširovanie produktov „masovej kultúry". Zvýšený záujem o kultúru je saturovaný predovšetkým vyšším záujmom (jeho realizáciou) o vzdelávanie, o rozvoj rôznych kultúrnych činností (technickej tvorivosti, umeleckej záujmovej činnosti atď.) a v oblasti príjmu umeleckých hodnôt o umelecky hodnotné a teda pre vnímanie a pochopenie náročnejšie umelecké diela a pod.[2] To všetko spolu ukazuje, že *hlavná tendencia rozvoja kultúry sa v socialistickej spoločnosti uplatňuje rozvojom aktívneho vzťahu širokých vrstiev ku kultúre, rozvojom kultúrnych činností („v užšom zmysle") ako súčasti sociálnej činnosti.* Tým sa plne rozvíja vnútorná zákonitosť kultúrneho vývinu, podľa ktorej sa vývin kultúry, proces kultivácie realizuje hlavne prostredníctvom tvorivej ľudskej činnosti. L. I. Brežnev hovorí o socialistickej kultúre sovietskeho ľudu „chápanej v najširšom zmysle ako kultúra práce, kultúra v mimopracovnom čase, kultúra ľudských vzťahov". (7, s. 584)

Rozširovanie sociálnej základne kultúry tak prekračuje rámec *spotreby* kultúrnych hodnôt a zahŕňa i procesy *šírenia* a najmä *produkcie* kultúrnych hodnôt. Preto rozširovanie sociálnej základne kultúry znamená *zapájanie* čoraz širších vrstiev do celého kultúrneho diania. Kultúrnu úroveň národa určuje kultúrna úroveň širokých vrstiev pracujúceho ľudu.

Z toho vyplýva, že sa jednak mení obsah kultúry a jednak, že sa

---

[2] E. A. Baller však pritom správne poukazuje aj na „základnú premenu spôsobu osvojovania kultúry, ktorú vytvorilo ľudstvo", na „zmenu zásad vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu". (6, s. 22)

mení spoločenské poslanie kultúry — celá kultúra sa stáva priamym činiteľom spoločenského diania a napredovania a teda nástrojom rozvoja človeka a premeny jeho spôsobu života. Spoločenské funkcie kultúry sa menia kvalitatívne novým spôsobom, ktorý v dejinách nemá obdobu.

Jednou z možností identifikácie týchto kvalitatívnych premien je zisťovanie, ako sa mení vzťah medzi *úrovňou kultúry* a *kultúrnou úrovňou*. Je známe, že v triedne antagonistických sociálnych systémoch existujú zvyčajne značné rozdiely medzi vysokou úrovňou kultúrnych tradícií, kultúrneho dedičstva, vysokou úrovňou vedeckého myslenia a rozvoja profesionálneho umenia a pod. na jednej strane a oproti tomu pomerne nízkou celkovou kultúrnou úrovňou obyvateľstva, a to aj v jej základných ukazovateľoch na druhej strane. Tento protiklad vyviera z triedneho antagonizmu a veľmi vypuklo vystupuje do popredia najmä v súčasných vyspelých kapitalistických krajinách. Inak povedané, vplyv sociálneho systému na rozvoj kultúry je v týchto prípadoch taký, že vytvára, alebo i prehlbuje priepasť medzi kultúrou a kultúrnou úrovňou, že potenciál kultúrnej úrovne obyvateľstva neumožňuje dostatočne využívať pre rozvoj kultúry a naopak — kultúrny potenciál krajiny, národa neumožňuje dostatočne využívať pre vzostup kultúrnej úrovne obyvateľstva. Za týchto podmienok kultúra nemôže mať na rozvoj spoločenského systému taký vplyv, ktorý by podľa svojej vnútornej povahy mohla mať. Spoločenský systém v takýchto prípadoch zase neumožňuje, ak už priamo neznemožňuje, rozvoj kultúry, proces kultivácie všetkých členov spoločnosti. Deformujúco sa prejavuje táto situácia na rozvoji kultúry a kultúrnej úrovne tým, že vznikajú a rozvíjajú sa rôzne akultúrne, antikultúrne a pseudokultúrne vzory a spôsoby správania, kultúrneho vyžitia, masovo sa produkujú kultúrne pahodnoty atď.

Poznatky a skúsenosti z vývoja kultúry v socialistických krajinách ukazujú, že kultúra a kultúrna úroveň sa môžu vyvíjať ruka v ruke, že nielen jedna môže prispieť k rozvoju druhej, ale že jedna sa stáva podmienkou rozvoja druhej, že sa slovom prekonávajú rozpory medzi úrovňou kultúry v krajine a kultúrnou úrovňou obyvateľstva vcelku, že sa formuje jednotný, homogénny proces rozvoja kultúry, na ktorom sa zúčastňujú všetky spoločenské vrstvy a skupiny. Teda ide v podstate o proces homogenizácie kultúry, o ktorom sme sa už zmienili. Pripomíname však, že homogenizácia predpokladá čoraz väčšiu diferenciáciu kultúrnych záujmov, potrieb, spôsobov kultúrneho vyžitia a pod. u jednotlivcov. Za takýchto podmienok sa kultúra sama ako jednotný, homogénny, ale pritom bohato štruktúrovaný a diferencovaný celok stáva takým faktorom spoločenského napredovania, ktorý je postupne nevyhnutný a nezameniteľný, a ktorý sa stáva cieľom a vnútorným zmyslom rozvoja samého sociálneho systému. Na 12. zasadnutí ÚV KSČ v decembri 1978 povedal súdruh G. Husák, že „príkazom dňa je usilovať sa o zmenu v myslení ľudí". (8, s. 35) Rozvíjajúc túto myšlienku, zdôrazňuje J. Lenárt

potrebu „pozdvihnúť *kult tvorby a jej výsledky*". (9) Tieto vyjadrenia praktického zamerania politickej činnosti KSČ v súčasnosti formulujú podstatnú objektívnu tendenciu dnešnej etapy výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti. Ide tu v podstate o *kultúrnu úlohu,* ktorej plnenie má dnes rozhodujúce ďalekosiahle dôsledky nielen na utváranie socialistickej osobnosti, ale aj na rozvíjanie jej nevyhnutných sociálno-ekonomických podmienok.

Väzba spoločenského systému, kultúry a človeka je nielen, ako je to nakoniec dobre známe, veľmi úzka, ale aj historicky konkrétna. Len v tejto historickej konkrétnosti jej stavu a premien možno vystihnúť jej kvalitatívne zvláštnosti a podstatu.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 1, Bratislava 1977.
2. ZLOBIN, N. S.: Nekotoryje metodologičeskije problemy issledovanija kuľtury. In: Problemy teorii kuľtury. Moskva 1977.
3. MARKARJAN, E. S.: Integrativnyje tendencii vo vzaimodejstvii obščestvennych i jestestvennych nauk. Jerevan 1977.
4. LENIN, V. I.: Vybrané spisy. Zv. 5, Bratislava 1973.
5. MEŽUJEV, V. M.: Predmet teorii kuľtury. In: Problemy teorii kuľtury. Moskva 1977.
6. BALLER, E. A.: Dialektika utvárania kultúry komunizmu. VÚK, Bratislava 1978.
7. BREŽNEV, L. I.: Reči i statii. Zv. 2. Moskva 1972.
8. HUSÁK, G.: Zo záverečného slova na zasadnutí ÚV KSČ 4. a 5. decembra 1978. Bratislava 1978.
9. LENÁRT, J.: Zápas o obrat v myslení, o nové tvorivé činy. Nové slovo 1979, č. 8. (Podč. T. O.)

КУЛЬТУРА И ЧЕЛОВЕК В ОБЩЕСТВЕ

Теодор Оллик

Собственным содержанием развития культуры является развитие человека как совокупности общественных отношений. Развитие культуры содержит в себе и отрицательные моменты, выступающие как отрицательный опыт человечества в прогрессе культуры. Развитие культуры в целом тождественно с развитием культуры человека, с гуманизацией человека. Процесс совершенствования человека осуществляется путем творческого освоения им своей природной и социальной среды посредством человеческой деятельности. Продукты этой деятельности, ценности являются компонентами культуры лишь постольку, поскольку они находятся во взаимодействии с человеком. Дифференциация культуры в обществе происходит под влиянием разделения труда и под влиянием общественной системы. Дифференциация культуры, вызванная разделением труда, не ведет с необходимостью к ее дезинтеграции. Культура очень чутко реагирует на изменения общественной системы. В социалистическом обществе в ходе культурной революции культура становится все более значительным фактором общественных изменений, так как субъектом ее развития становятся все члены общества. Взаимоотношение общественной системы и культуры,

которое является очень тесным, в то же время всегда исторически конкретно. И лишь в этой конкретности можно постичь качество этого взаимоотношения.

KULTUR UND MENSCH IN DER GESELLSCHAFT

Teodor Ollík

Eigentlicher Inhalt der Entwicklung der Kultur ist die Entwicklung des Menschen als Einheit gesellschaftlicher Verhältnisse. Die Entwicklung der Kultur umfasst auch negative Erfahrungen der Menschheit im Fortschritt der Kultur. Die Entwicklung der Kultur als Ganzes ist identisch mit der Entwicklung der Kultivierung des Menschen, mit der Humanisierung des Menschen. Der Prozess der Kultivierung des Menschen wird durch die schöpferische Aneignung seiner natürlichen und gesellschaftlichen Umwelt mittels menschlicher Tätigkeit verwirklicht. Produkte dieser Tätigkeit, Werte sind nur insofern Bestandteil der Kultur, soweit sie sich in einer Interaktion mit dem Menschen befinden. Die Differenzierung der Kultur in der Gesellschaft verläuft unter dem Einfluss der Arbeitsteilung und unter dem Einfluss des gesellschaftlichen Systems. Die durch Arbeitsteilung bewirkte Differenzierung der Kultur muss nicht notwendig zu ihrer Desintegrierung führen. Kultur reagiert also sehr empfindlich auf Veränderungen des gesellschaftlichen Systems. In der sozialistischen Gesellschaft kommt es in der Kulturrevolution dazu, das Kultur ein immer bedeutenderer Faktor gesellschaftlicher Veränderungen wird, weil alle Mitglieder der Gesellschaft zum Subjekt ihrer Entfaltung werden. Das Verhältnis zwischen gesellschaftlichen System und Kultur, das sehr eng ist, ist zugleich auch historisch-konkret. Und nur in dieser Konkretheit kann seine Qualität werden.